

सीमान्तकृत समुदायको समावेशीकरणको सन्दर्भमा सामुदायिक रेडियो
टीकापुर १०१ मेगाहर्ज

मीनबहादुर शाही^१

सार सङ्क्षेप

सीमान्तकृत समुदायहरूको समावेशीकरणको सन्दर्भमा सामुदायिक रेडियो टीकापुर एक लघु अनुसन्धान हो । सामुदायिक रेडियो टीकापुर एफएम १०१ मेगाहर्ज, २०६३ फागुनबाट प्रसारण प्रारम्भ गरी यस रेडियोले समुन्नत समाजका लागि समावेशी आवाज भन्ने नारा तय गरेको छ । यस अध्ययनमा सीमान्तकृत समुदायका रूपमा महिला, बालबालिका, अपाङ्ग, दलित, भूमिहीन तथा अल्पसङ्ख्यक वादी, राजी तथा मुस्लिम समुदायको रेडियोमा पहुँच तथा कार्यक्रम प्रसारणमा उक्त समुदायलाई सम्बोधनको गरेको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । यो अध्ययन वर्णनात्मक विधिमा आधारित छ । यसमा अध्ययनको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि लक्षित समूह छलफल, मुख्य सूचना दाताहरूसँगको अन्तर्वार्ता, अवलोकन तथा सामुदायिक रेडियो टीकापुरबाट प्रसारित साप्ताहिक कार्यक्रम, समाचारका विषयवस्तु, रेडियोको नीति, रणनीति, वार्षिक प्रतिवेदन तथा अन्य सन्दर्भ पुस्तकहरूको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनले रेडियोको संरचना, समाचार, प्रसारित कार्यक्रम मा लक्षित समुदायको समावेशीताको अवस्था र नीति तथा रणनीति अनुसार सीमान्तकृत समुदायलाई व्यवहारमा समेट्न खोजेको छ कि छैन भनी अवस्था पत्ता लगाउने प्रयास यस अध्ययनले गरेको छ ।

मुख्य शब्द : सीमान्तकृत समुदाय, समावेशीकरण, सामुदायिक रेडियो, पहुँच, प्रभाव

^१ उपप्राध्यापक, टीकापुर बहुमुखी क्याम्पस टीकापुर, कैलाली

E-mail: shahiminsir@gmail.com

पुष्पभूमि

नेपालमा रेडियो लोकप्रिय सञ्चार माध्यमका रूपमा स्थापित छ । रेडियो सर्वसाधारण र निरक्षर मानिसहरूलाई सुसूचित गर्ने सरल माध्यम हो । त्यसैगरी रेडियो आम मानिसलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्ने साधन पनि हो । नेपालमा रेडियोको औपचारिक रूपमा प्रसारण प्रजातन्त्रको उदयसँगै २००७ साल चैत्र २० देखि भएको हो । सरकारी मिडिया, रेडियो नेपाल एकमात्र विद्युतीय प्रसारण माध्यमको रूपमा करिब ४५ वर्ष निर्विकल्प रह्यो । पञ्चायती शासनकालमा आम सञ्चार माध्यमको विकास हुन सकेन । प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पश्चात रेडियोका विभिन्न विकल्पहरूको खोजी तथा परीक्षण सुरुवात भएको देखिन्छ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ बनेपछि नेपालमा स्थानीय क्षेत्रबाट रेडियो प्रसारणको लागि सरल र आधुनिक प्रविधि (फ्रिक्वेन्सी मोड्युलेसन (एफएम) प्रसारण खुला गरियो । रेडियो नेपालले पहिलो पटक २०५२ कार्तिक ३० गते एफएम काठमाडौँ १०० मेगाहर्जका नाममा परीक्षण प्रसारण सुरु गरेको थियो । रेडियो सगरमाथा १०२.४ पहिलो सामुदायिक रेडियोका रूपमा २०५४ जेष्ठ २५ मा इजाजत प्राप्त गरि प्रसारण शुरु गरेको थियो । सूचना तथा सञ्चारमन्त्रालयको वेभसाइटमा २०७२ साल कार्तिकसम्म आइपुग्दा ६५२ एफएम रेडियोहरूले सञ्चालन गर्नका लागि इजाजत प्राप्त गरेका छन् ।

नेपालमा दोस्रो जनआन्दोलन २०६३ पछि देशभर रेडियो खोल्ने लहरनै आएको पाइन्छ । सामाजिक आन्दोलनमा रेडियोको भूमिका सकारात्मक हुँदै गएपछि आम मानिसहरूमा एफएम सञ्चालन गर्ने अभियान नै आएको देखिन्छ । टीकापुर क्षेत्रमा समुदाय तथा सञ्चारकर्मी समूहको पहलमा सामुदायिक रेडियोको टीकापुरको स्थापना भएको हो । सामुदायिक रेडियो टीकापुर १०१ मेगाहर्ज, २०६४ फागुन २५ गतेदेखि प्रसारण प्रारम्भ गरेको हो । आम मानिसलाई शिक्षा, सूचना, मनोरञ्जन दिँदै समावेशी संरचनाको समुन्नत र समतामूलक समाज निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने, लोकतन्त्रका आधारहरूलाई बलियो बनाउने, दीगो विकासका पूर्वाधार निर्माणका पक्षमा जनमत तयार गर्ने, स्थानीय भाषा संस्कृतिको प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउने र आम नागरिकको पहुँच सञ्चार माध्यमसम्म पुऱ्याउने उद्देश्यले “समुन्नत समाजका लागि समावेशी आवाज,” सामुदायिक रेडियो टीकापुर एफएम १०१ मेगाहर्जको स्थापना भएको तर्क यस एफएमका संस्थापन पक्षको रहेको छ । सामुदायिक रेडियो टीकापुरको व्यवस्थापन तथा सञ्चालनका लागि छुट्टै सञ्चालक समिति रहने व्यवस्था छ । सञ्चालक समितिमा तोकिएको सदस्यता शुल्क भुक्तान गरेका सामुदायिक संस्थाहरू अध्यक्ष तथा अन्य पदमा रहने व्यवस्था छ । हाल यस एफएमको सञ्चालक सदस्यहरूमा निम्नानुसार रहेका छन् । (१) सञ्चारकर्मी समूह, (२) सामुदायिक सहकारी संस्था सत्ती, (३) सत्ती कर्णाली सामुदायिक वन, (४) बौनिया बजार व्यवस्थापन समिति, (५) टीकापुर उद्योग वाणिज्य संघ, (६) टीकापुर बहुमुखी क्याम्पस, (७) सामुदायिक सहयोग समिति (८) नवजीवन कोअपरेटिभ्स लिमिटेड, (९) मानव अधिकार सचेतन तथा सामाजिक विकास केन्द्र (हुराड्स) (१०) वीरेन्द्र विद्या मन्दिर उच्च मा वि (११) खोटेना भुराखानी सामुदायिक वन । सञ्चालक समितिको दुई वर्षे कार्यकाल रहने व्यवस्था छ । एफएमको सञ्चालक समितिमा प्रसारण अनुमति प्राप्त संस्था सञ्चारकर्मी समूह पदेन सदस्य रहेने व्यवस्था देखिन्छ ।

अध्ययन विषय तथा विधि

एफएम रेडियो विकासको २० वर्षे समय अवधिमा देशका विभिन्न स्थानमा कतिपय स्थापित भएका छन्, कतिपय रेडियो स्टेसन विस्तारित तथा बन्द भइसके भने, कतिपयको अवस्था जेनचेत रूपमा टिकिरहेको

छ । टीकापुर क्षेत्रमा हाल सञ्चालनमा रहेका तिनवटा एफएम मध्ये सामुदायिक एफएम टीकापुर, समुदायद्वारा सञ्चालित तथा व्यवस्थापन भएको रेडियो हो । यस रेडियोको लक्ष नागरिकलाई सञ्चार सहयात्रामा गोलवन्द गराउँदै आर्थिक र सामाजिक उन्नतिका लागि रेडियोमा समुदायको पहुँच पुऱ्याउने अपेक्षा रहेको छ । यस अध्ययनले सामुदायिक रेडियो टीकापुर १०१ मेगाहर्जको संरचना र प्रशारित कार्यक्रमहरूमा सीमान्तकृत (महिला, बालबालिका, भूमिहीन श्रमिक, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तथा अल्पसंख्यक समुदायको समावेशी अवस्था र उक्त समुदायको रेडियोमा पहुँच र प्रभाव के कस्तो छ भन्नेबारेमा लेखाजोखा गर्ने प्रयास गरेको छ ।

यो अध्ययन एक वैयक्तिक (Case Study) एकांमा आधारित छ । यस अध्ययनमा सुचना तथा तथ्याङ्कहरूको संकलन गरि गुणात्मक (Qualitative) तथा विश्लेषणात्मक तरिकाले तर्कहरूको प्रस्तुतीकरण गरिएको छ । उद्देश्यमूलक नमुना सर्वेक्षण आधारमा रेडियोसँग सम्बन्धित पक्षहरूसँग अन्तर्वाता तथा लक्षित समुह छलफल गरिएको छ त्यसैगरि अध्ययनसँग सम्बन्धित सुचना संकलनको लागि अवलोकन, अभिलेख अध्ययन तथा अन्य द्वितीय तथ्याङ्कका स्रोतहरूको पनि सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

अध्ययनको विश्लेषण तथा प्राप्ति

सीमान्तकृत (समुदाय महिला, दलित, बालबालिका, अपाङ्गता तथा अल्पसंख्यक) समुदायको समावेशीकरणका सन्दर्भमा सामुदायिक रेडियो टीकापुर १०१ मेगाहर्ज एक लघु अध्ययनहो । यस अध्ययनले समावेशीकरणको अवस्थाको बारेमा सोधजोख गर्नको लागि एफएमका नीति तथा रणनीति, कार्यक्रम प्रसारण, समाचारका प्रकृतिको अध्ययन तथा रेडियोसँग सरोकार राख्ने व्यक्ति तथा सीमान्तकृत समुदायका प्रतिनिधिहरूसँगको अन्तर्वाता आधारमा अध्ययनको विश्लेषण र निष्कर्ष निकालेको छ । रेडियोको संरचनागत अवस्थाले नीति निर्माणको अवस्था लक्षित समुदायको पहुँच र नियन्त्रणको अवस्थालाई देखाउँदछ । त्यसैगरी लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरण नीति र तीन बर्से रणनीतिक योजनाले रेडियोमा समावेशीकरणको पक्षलाई नीतिगत रूपमा संस्थाले अवलम्बन गरे नगरेको अवस्थाको जानकारी हुन जान्छ । रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रमको साप्ताहिक तालिका तथा समाचारका विषयवस्तुले सीमान्तकृत समुदायका समस्या तथा मुद्दालाई प्राथमिकता दिए नदिएको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । मुख्य सूचनादाता तथा लक्षित वर्गसँगको अन्तरवार्ताले रेडियो प्रतिको धारणा बुझ्ने प्रयास गरिएको थियो । यी समग्र क्षेत्रको अध्ययनबाट प्राप्त अवस्थाको विवरणलाई तलका शीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ :

रेडियोको व्यवस्थापन संरचना

- सामुदायिक रेडियोको संरचना यस संस्थाको विधान अनुसार एफएमको सञ्चालन समितिमा एफएमका सदस्य सामुदायिक संस्थाका प्रतिनिधि रहने व्यवस्था रहेको हुँदा हाल गठित समितिमा जातीय रूपमा थारू समुदायको प्रतिनिधि देखिन्छ भने महिला, दलित, अपाङ्गता, अल्पसंख्यक समुदायको प्रतिनिधित्व देखिदैन ।
- यस रेडियोमा कार्यरत कुल १३ जना कर्मचारीमा समावेशिताको दृष्टिकोणले महिला (४जना), दलित (१जना), अपाङ्गता (२जना), जातीय रूपमा जनजाति (६जना) समुदायको प्रतिनिधित्व रहेको देखिन्छ ।

रेडियोबाट प्रशारित साप्ताहिक कार्यक्रममा समावेशीता

- सामुदायिक रेडियो टीकापुर एफएम १०१ मेगाहर्जले दैनिक १७ घण्टा विभिन्न आध्यात्मिक, सूचना, सञ्चार तथा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू प्रसारण गरेको देखिन्छ ।
- एफएमको साप्ताहिक कार्यक्रमको विवरण अध्ययन गर्दा सीमान्तकृत समुदाय (महिला, बालबालिका, अपाङ्गता, दलित, भूमिहीन र अल्पसंख्यक) सँग सरोकार राख्ने कार्यक्रमहरू संख्या र समय न्यून रहेको देखिन्छ ।
- साप्ताहिक कार्यक्रमहरूमा दलित समुदायसँग सम्बन्धित सोमबार साभ ८:१० बजे ३० मिनेटको समानताका स्वरहरू प्रसारण भएको छ ।
- बुधबार विहान ८:३० बजे महिलासँग सम्बन्धित आजका नारी ३० मिनेटको कार्यक्रम प्रशारण हुने गरेकोमा हाल कार्यक्रम प्रसारण स्थगित देखिन्छ ।
- शनिवार साँझ ५: १५ मा बालबालिकासँग सम्बन्धित ४५ मिनेटको बाल कथा, बालबालिका सम्बन्धी गतिविधि र बाल अधिकारका विषयमा बालसंसार कार्यक्रम प्रसारण हुने गरेको छ ।
- अपाङ्ग, भूमिहीन तथा अल्पसंख्यक समुदायसँग कुनैपनि कार्यक्रम प्रशारण भएको देखिदैन ।

प्रशारित समाचारमा समावेशीता

- एफएमबाट प्रशारित वैशाख महिनाको छ दिनका (वैशाख ५, १०, १५, २०, २५ र ३० गते) खोजखबरमा अध्ययन बाट जम्मा ६३ वटा समाचारहरू प्रसारण गरेको देखिन्छ । जसमध्ये २४ वटा स्थानीय समाचार भने राजनीतिक विषयसँग सम्बन्धित २४ वटा र राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय समाचार २४ छन् । सीमान्तकृत समुदायसँग सम्बन्धित केवल ३ वटा मात्र छन् । यी तिनवटा समाचारका विषयहरू पनि बालबालिकाको लागि खोप कार्यक्रम, बाल बालिकाको हत्या र वैदेशिक रोजगारीमा महिला जस्ता राष्ट्रिय विषयका समाचार प्रसारण भएको देखिन्छ ।
- समाचारमा स्थानीय सीमान्तकृत समुदाय महिला, बालबालिका, भूमिहीन, अपाङ्गता, दलित तथा अल्पसंख्यकहरूको सरोकारलाई विषयलाई प्राथमिकता प्रदान गरि उठान गरेकोको देखिदैन ।
- स्थानीय विषयसँग सरोकार राख्ने खोज तथा सोधमुलक समाचार निर्माण तथा प्रसारणभन्दा क्षेत्रीय र राष्ट्रिय राजनितिक विषयका समाचारलाई बढी प्राथमिकता दिएको देखिन्छ ।
- स्थानीय सामाचारको शीर्षकलाई हेर्दा घटना तथा विभिन्न गोष्ठी, तालिम र सभाजस्ता कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिएको पाइन्छ ।

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति

- यस एफएमले लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरण नीति २०७२ निर्माण गरी कार्यान्वयन गरेको पाइन्छ, भने यस नीतिको समिक्षा गर्ने कार्य अझै बाँकी रहेको देखिन्छ ।
- भाषगत रूपमा यस नीतिले अवलम्बन गरेको समावेशीकरणको अवस्थालाई हेर्दा नेपाली, थारू तथा डोटेली भाषालाई समाचारको माध्यमको रूपमा प्रसारण गरेको पाइयो ।
- रेडियोको संलग्नतामा सञ्चालनहुने कार्यक्रमहरूमा नारी दिवस, लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको १६ दिने अभियानमा सहकार्य गरेको देखिन्छ, भने, जातिय विभेद विरुद्धको दिवस अपाङ्गता सम्बन्धी दिवस कार्यक्रममा कुनै पनि

सहकार्य गरि कार्यक्रम सञ्चालन भएको देखिदैन ।

- सामाजिक अभियान सरसफाइ सप्ताह, खोप अभियान जस्ता कार्यमा सहकार्य गरेको देखिन्छ ।
- एफएमले अवलम्बन गरेको परिकल्पना समुन्नत समाजका लागि समावेशी आवाज भन्ने सन्दर्भमा यसको व्यवहारिक पक्षसँग सम्बन्धित भएर कुनै पनि श्रोता तथा विज्ञहरुबाट प्रभावकारिताको बारेमा हालसम्म कुनै पनि सल्लाह सुझाव संकलन गरेको देखिदैन ।
- रेडियोबाट हाल उत्पादित तथा प्रशारित कार्यक्रमहरुमा सीमान्तकृत समुदायको पहुँच र प्रभाव न्यून रहेको देखिन्छ ।

रेडियोको रणनीतिक योजना

- प्रायोजित कार्यक्रमको तुलनामा रणनीतिक योजनाले अपेक्षा गरेअनुसार, खोज मूलक, संवाद, अन्तर्वार्ता कार्यक्रम निर्माण तथा प्रशारणमा जोड दिने भनिए पनि यस्ता कार्यक्रमको उत्पादन तथा प्रसारण न्यून रहेको देखिन्छ ।
- २०७३ वैशाख महिनाको ६ दिनका समाचारका शीर्षकको प्रकृतिलाई अध्ययन गर्दा ३८ प्रतिशत स्थानीय समाचार प्रशारण भएको देखिन्छ भने बाँकी क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय साभार गरिएका विषयहरु सामाचारका रूपमा प्रसारण भएको देखिन्छ । तर विकास र सोधखोजभन्दा घटनामूलक समाचार बढी देखिन्छ ।
- वर्षको एक पटक जातीय विभेद कम गर्ने अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने रणनीतिक योजनामा उल्लेख गरिए पनि हालसम्म यस किसिमको अन्तरक्रिया सञ्चालन भएको देखिएन ।
- सामाजिक सूचना पार्टी प्रसारण गर्ने भन्ने रणनीतिक क्रियाकलाप भएपनि सामाजिक समावेशीकरण र सुरक्षा व्यवस्था सम्बन्धी विषयवस्तु भएको रेडियो कार्यक्रम गत वर्ष प्रसारण भएको देखिदैन ।
- स्थानीय वस्तु सिप, सहकारी, पर्यटनका विषय वस्तु प्रचारप्रसार तथा स्थानीयको आय बढाउने खालको हाल कुनै पनि साप्ताहिक रेडियो कार्यक्रम देखिदैन ।
- रेडियोले आफ्नो सदस्यता विस्तारको सन्दर्भमा नयाँ सदस्य थप गरेको देखिन्छ भने आफैले गठन गरेका श्रोता क्लब र सदस्याहरूसँग सहकार्य गरी कार्यक्रम सञ्चालन भएको देखिदैन ।
- रणनीतिक योजनाको अवलम्बन गरेका लक्ष उद्देश्यअनुसार कार्यक्रमको प्रभावकारिताको अध्ययन र आम श्रोताको अपेक्षा संकलन गरी रणनीतिक गन्तव्य तय गरेको देखिएन ।

निष्कर्ष

सीमान्तकृत (महिला, दलित, बालबालिका, अपाङ्गता, भूमिहीन, अल्पसंख्यक) समुदायको समावेशीकरणको सन्दर्भमा सामुदायिक रेडियो सम्बन्धी अध्ययनले रेडियोको हालको अवस्थाको जानकारी प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेको छ । रेडियोको संरचना खासगरीहाल कार्यरत कर्मचारीको बनोट समावेशी भएको देखिन्छ भने, रेडियोको सञ्चालन समितिमा सीमान्तकृत समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व देखिदैन । महिला, बालबालिका तथा दलित समुदायलाई प्रतिनिधित्व हुने गरि हप्तामा एक पटक कार्यक्रम प्रसारण भएको देखिन्छ । तर कार्यक्रमको निरन्तरका देखिदैन । भूमिहीन, अपाङ्गता, अल्पसंख्यक वादी, राजी र मुस्लिम समुदायहरुलाई लक्षित गरी कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण भएको छैन । हाल उत्पादन तथा प्रसारण हुने कार्यक्रम गुणस्तर र प्रभावकारिता मापन भएको देखिदैन । रेडियोबाट प्रसार हुने दैनिक मुख्य समाचारका

विषयवस्तु स्थानीयभन्दा क्षेत्रीय र राष्ट्रिय विभिन्न माध्यमबाट साभार गरिएका शीर्षक संख्या बढी देखिन्छ । एफएममा कार्यरत जनशक्ति र अनुभवको आधारमा कार्यक्रमको उत्पादन र प्रसारण कम देखिन्छ । रेडियोले निर्माण गरेका नीति तथा रणनीति अनुसार सीमान्तकृत समुदायलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने कार्यक्रमबाट सम्बोधन भएको देखिदैन । रेडियोको संस्थागत विकासको लागि आफ्नै कार्यालय भवन निर्माण, नीति तथा रणनीतिको निर्माण, पारदर्शिता जस्ता पक्षहरू यस रेडियोका राम्रा अभ्यास हुन् । समुन्नत समाजका लागि सामवेशी आवाज भन्ने यसको परिकल्पनालाई सार्थकता दिनको लागि लक्षित स्रोतहरूका कार्यक्रम उत्पादन र समचारका विषयहरूबाट प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

सुभाबहरु

- रेडियोको सञ्चालक समितिमा सम्भव भएसम्म महिला, दलित, अपाङ्गता, भूमिहीन तथा अल्पसंख्यक समुदायको प्रतिनिधित्व गराउँदा सम्बन्धित पक्षको स्वामित्व कायम हुने देखिन्छ ।
- रेडियोले साप्ताहिक कार्यक्रम तालिकामा प्रसारण क्षेत्रका सीमान्तकृत समुदाय महिला, दलित, अपाङ्गता, बालबालिका, भूमिहीन, अल्पसंख्यक समुदायलाई लक्षित गरेर प्रभावकारी कार्यक्रमको उत्पादन तथा प्रसारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- रेडियोले निर्माण गरेको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, सम्पादन नीति, आचारसंहिता, रणनीतिक योजनाको वार्षिक समीक्षा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- रेडियोबाट प्रसारित कार्यक्रम तथा समाचारमा लैङ्गिक समावेशितालाई ब्बहारमा अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- स्थानीय समस्या सँग सम्बन्धित जनहितमा जारी सन्देशहरू रेडियोले समुदायको आवश्यकता र परिस्थितिअनुसार प्रसारणगर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिनुपर्ने ।
- हाल एफएमबाट प्रसारित साप्ताहिक कार्यक्रम आजकी नारी, समानताका स्वरहरू, बाल संसार कार्यक्रमको प्रभावकारिता अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- समाचार र बुलेटिनका विषयवस्तुहरू कम्तिमा ५० प्रतिशत स्थानीय आम जनसरोकारसँग सम्बन्धित हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- समाचारमा राजनितिक विषयवस्तुको साथसाथै स्थानीयक विकास, वन, वातावरण, कृषि, सिमान्तकृत समुदायका समस्या, सरकारी निकायका सेवा सुविधा जस्ता विषयवस्तु लाई पनि प्रभावकारी रूपमा उठान गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- समाचार विषयहरूको निर्माण गर्दा एफएमले आफैले सोध, खोज गरेर पनि समाचार तथा जानकारी प्रसारण गर्नु पर्ने ।
- रेडियोमा कार्यरत अनुभवी जनशक्तिलाई प्रायोजित कार्यक्रमभन्दा खोजमुलक कार्यक्रमहरूको उत्पादनमा केन्द्रित गरि प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम प्रस्तुत गर्नु पर्ने ।
- सरकारी स्तरबाट मनाईने अभियानमा रेडियोले आफ्नो कार्यक्षेत्र तथा रणनीति भित्र पर्ने विषयमा प्रभावकारी रूपमा सहकार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- रेडियोका व्यवस्थापकिय निर्देशक, स्टेशन म्यानेजर, मुख्य तालिम प्राप्त अनुभवी हाल मौजुद पत्रकारहरूले हप्तामा एक पटक स्थानीय विषयवस्तुमा आधारित भएर सोधखोज अन्तरक्रिया मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

- रेडियोमा कार्यरत कर्मचारी र कार्यक्रमको नियमित अनुगमन, मुल्याङ्कन र पुरस्कार र दण्डको व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- रेडियोको कार्यरत जनशक्तिको परिश्रमिक कम्तिमा नेपाल सरकारले तोकेको श्रमजीवी प्रत्रकारको पारिश्रमिक अनुसार हुनुपर्ने ।
- रेडियोप्रति सबै समुदाय र वर्गको अपनत्व महशुस गराउने कार्यक्रमहरू प्रसारण गर्नु पर्ने ।
- समुन्नत समाजको लागि समावेशी आवाजको नारालाई व्यवहारमा कार्यक्रम मार्फत अझ प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत हुनुपर्ने ।
- महिला, बालबालिका, अपाङ्गता, भूमिहीन, विपन्न, दलित तथा अल्पसंख्यक समुदायलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरि सृजनात्मक रूपमा खोजमुलक कार्यक्रम प्रसारण गर्नुपर्ने ।
- रेडियोबाट हाल उत्पादित तथा प्रशारित कार्यक्रमहरूमा सीमान्तकृत समुदायको पहुँच र प्रभाव न्युन रहेको हुँदा यसलाई अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिनुपर्ने ।
- रेडियोलाई यस क्षेत्रको प्रभावकारी मिडियाको केन्द्र बनाउनको लागि दैनिक प्रसारणसँगसँगै एउटा दैनिक प्रत्रिका पनि प्रकाशन गर्नुपर्ने ।
- सामुदायिक रेडियोको मर्म र भावनालाई सम्मानहुने गरि रेडियोले सामाजिक ब्यवसाय मार्फत आर्थिक दिगोपना कायम गर्नुपर्ने ।
- सञ्चार माध्यमको रूपमा यस रेडियोले आफ्नो प्रभावक्षेत्रका नसुनिएका आवाज लाई सुनाई दिने, सानो आवाजलाई ठुलो गरि सुनाई दिने, आवाज विहिनहरूको आवाजको रूपमा थप प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत हुनुपर्ने ।
- रेडियोले आफ्ना संस्थागत सदस्यहरूलाई प्रभाव पर्ने गरि पारदर्शिता, जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्ने गरि कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने ।
- रेडियोले सम्बन्धित स्रोतहरूको जनअपेक्षा र सुझाव संकलन गरि सोअनुसार कार्यक्रम निर्माण तथा प्रसारण गर्नु पर्ने ।
- युवाहरूलाई लक्षित गरि रेडियोले कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- रेडियोले आफ्नो प्रसारण प्राविधिक क्षमता विस्तार तथा विकास गर्नुपर्ने ।
- सामुदायिक रेडियो टीकापुरले आफूलाई सामाजिक जवाफदेहिता अवलम्बन गर्ने नमुना संस्थाको रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने ।
- सामुदायिक रेडियोले टीकापुरले सञ्चारमाध्यमको रूपमा राज्यको चौथो अङ्गको रूपमा स्थानीय तहमा आफूलाई स्थापित गर्नु पर्ने ।

अन्तमा, यो लघुअनुसन्धान कार्यलाई सफलतम रूपमा सम्पन्न गर्नका लागि आर्थिक तथा भौतिक रूपमा सहयोग गर्ने टीकापुर बहुमुखी क्याम्पस अन्तर्गत अनुसन्धान तथा समन्वय उपसमिति र त्यसका पदाधिकारीज्यूहरूलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

सन्दर्भ सामग्री

- उप्रेती, टङ्क (२०६४), नेपाली टेलिभिजनमा सामाजिक समावेशीकरण, समावेशी मिडिया, प्रत्युष वन्त, हर्षमान महर्जन, देवराज हुमागाई, शेखर पराजुली सं.पृ.१४९-१६५, काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- हुङ्गेल, विनोद, (२०६९), मिडिया व्यवस्थापन : चुनौती तथा अवसर, इक्वल एक्सेस नेपाल ।
- तिमिल्सिना, एकिन्द, (२०६९), कैलालीका रेडियोहमा स्थायीय सामग्री, मिडिया अध्ययन ७, प्रत्युष वन्त, शेखर पराजुली, देवराज हुमागाई, अर्जुन पन्थी, हर्षमान महर्जन, शेखर पराजुली सं.पृ.१९१-२१६ । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- महर्जन, हर्षमान, (२०६६), पञ्चायती शासनमा विकासको लागि सञ्चार, मिडिया अध्ययन ४ ।
- मैनाली, मोहन, (सन् २०१२ डिसेम्बर २), रहेन पत्रकारिता चौथो अङ्क, नेपाल विजनिस् ।
- रेडियो सञ्चार (लाईसेन्स) नियमावली २०४९ ।
- वन्त, प्रत्युष, (२०६५), स्वतन्त्र रेडियो र श्रोता : वहसका केही सवाल, मिडिया अध्ययन ३, प्रत्युष वन्त, शेखर पराजुली, देवराज हुमागाई, कोमल भट्ट, शेखर पराजुली सं.पृ.५९२-८२, काठमाडौं: मार्टिन चौतारी ।
- वन्त, प्रत्युष, (२०६४), समावेशी मिडिया : वहसको खाका, समावेशी मिडिया, प्रत्युष वन्त, हर्षमान महर्जन, देवराज हुमागाई, शेखर पराजुली सं.पृ.१-३८, काठमाण्डौं : मार्टिन चौतारी ।
- शेखर पराजुली, प्रत्युष वन्त, देवराज हुमागाई सं.पृ.११३-१४८ । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- संचारमाध्यमलाई समावेशीकरणगर्ने सम्बन्धी उच्चस्तरीय आयोग २०६९को प्रतिवेदन ।
- सामुदायिक रेडियो प्रसारक संघ (अकोराव) नेपालको एघारौं सधारणसभा सौराहा घोषणा पत्र २०७२ ।
- सामुदायिक रेडियो टीकापुरको वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन २०७२ ।
- हुमागाई, देवराज, (२०६४), नेपालमा एफएम रेडियोको विस्तार, रेडियो पत्रकारिता, प्रत्युष वन्त, शेखर पराजुली, देवराज हुमागाई, कोमल भट्ट, कृष्ण अधिकारी सं.पृ.३५९, काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- हुमागाई देवराज, कोमल भट्ट र हर्षमान महर्जन सं., (२०६५), रेडियो नेटवर्क : अभ्यास अन्तरवस्तु र स्थानीय प्रभाव, काठमाडौं: मार्टिन चौतारी ।
- Humagai,Devraj.(2003). Radio Nepalka Karyakram Ardhashatabdiko Samiksha. A Journal of Studies in Nepali History and Society, Kathmandu.Mandala Book Point.

